

Croatica 42/43/44/1995-6.

Izvorni znanstveni članak

Josip Bratulić
(Filozofski fakultet, Zagreb)

**TRNAVA I POŽUN (BRATISLAVA) I HRVATSKA
TISKANA KNJIGA XVII. I XVIII. STOLJEĆA**

UDK 886.2.(82.08)

Iako su Hrvati vrlo rano prihvatili izazov nove proizvodnje knjiga tiskanjem pomičnim slovima, te su knjige tiskali u sva tri svoja pisma: glagoljicom, ćirilicom i latinicom, na hrvatskom, latinskom i staroslavenskom jeziku hrvatske redakcije, u Hrvatskoj, pod neprestanom turskom opasnošću nije se razvilo snažnije središte tiskarstva sve do kraja XVII. stoljeća, iako je takvih pokušaja bilo više puta. Prve hrvatske knjige tiskane su u Veneciji, među kojima je vjerojatno i hrvatski glagoljski prvotisak, *Misal* iz 1483, a u domovini je vjerojatno tiskan glagoljski *Brevijar* iz 1491. Senjska je glagoljska tiskara počela s radom 1494. i radila je do 1508; 1530. osnovana je glagoljska tiskara u Rijeci, a sredinom stoljeća radi hrvatska protestantska tiskara u Urachu kraj Tübingena. Hrvatske se

knjige od XVI. stoljeća dalje tiskaju u Veneciji, Rimu, Ankoni, Beču i Grazu, a tek od kraja XVII. stoljeća i u Zagrebu. Gradovima Požunu, Bratislavi i Trnavi, gradovima razvijenoga srednjega i visokoga školstva i tiskarstva, u povijesti hrvatske knjige XVII. i XVIII. stoljeća pripada posebno mjesto.

Prvotni uspjeh reformacije u srednjoj Europi sredinom XVI. stoljeća, posebice na prostranom području kojim upravljaju Habsburgovci, zabrinuo je i crkvene i državne poglavare te države. Nakon Tridentskoga koncila (1545-1563) dužnost je crkvenih poglavara bila svim sredstvima, a prvenstveno odgojem klera i vjernika, suzbiti protestantska nastojanja, pri čemu je vrijedio dogovor: "cuius regio, illius religio". Hrvatska, tada razdobljena pod tri suvereniteta: Habsburgovci, Venecija i Turci, s Dubrovnikom kao jedinom slobodnom republikom, teško je politički doživljavala pojavu protestantizma, jer se strahovalo od građanskoga rata na namirnoj granici prema Turcima.

Na Tridentskom koncilu među ocima kojih je glas bio odlučan, bili su Juraj Drašković, zagrebački biskup, kasnije kaločki nadbiskup i kardinal i Andrija Dudić, naslovni biskup kninski, biskup čanadski. Došavši u svoju biskupiju, on je uznastojao da organizira crkvu tako da bude sposobna odgovoriti na izazov novoga vremena. Zato je 1578. u Zagrebu osnovao sjemenište sa srednjom školom za odgoj svećenika. Dok su u zapadnoj Europi brigu oko obrazovanja omladine preuzeli isusovci, u Hrvatskoj su se toj zadaći spremno odazvali i pavlini, te će se na tom prosvjetnom polju i isusovci i pavlini zajedno natjecati do raspuštanja isusovačkog reda (1773), odnosno do zatvaranja pavlinskih samostana (1786).

Već 1582. generalni prior pavlina Stjepan iz Zagrebačke Trnave otvorio je gimnaziju u Lepoglavi. Htio je time spriječiti da se njegovi đaci susretnu s protestantskim idejama na europskim učilištima. Nakon što su u Zagrebu i u Varaždinu početkom XVII. stoljeća otvorene isusovačke gimnazije, prestala je s radom lepoglavska gimnazija, ali su pavlini kasnije otvorili gimnaziju u Križevcima (1670) i Senju (1725). Njihove gimnazije vjerojatno su kao učevni program preuzele isusovački *Ratio studiorum*.

Isusovački kolegiji u Rimu, Beču i Pragu otvoreni su studentima iz svih naših krajeva, ali pavlini su nastojali otvoriti i svoje škole ili barem sjemeništa za svoje đake i studente. Generalni prior Martin Borković, kasniji zagrebački biskup, osnovao je u Bečkom Novom Mjestu filozofiju za pavline iz svih krajeva prostrane Habsburške monarhije, a njegov nasljednik generalni prior Pavao Ivanović 1653. zakupio je zgradu u Trnavi i u njoj otvorio pavlinsko sjemenište za dvanaest studenata koji su tamo pohađali isusovačko sveučilište. Ivan Krištolovec je to sjemenište

proširio 1720. U Lepoglavi je Pavao Ivanić uredio filozofsku školu, kao pripremu za sveučilišni studij, i to jedan odjel za hrvatske studente, drugi za mađarske. Ivan Kery, ranije profesor filozofije u Lepoglavi, kad je obnašao dužnost generalnog priora reda, osnovao je u Trnavi bogoslovnu školu za pavline iz hrvatskog, mađarskog i austrijskog dijela carstva. Kad su Turci 1683. opsjedali Beč, u uništavanju svih gradova koji su se nalazili blizu Beča, spalili su pavlinski samostan i sjemenište u Trnavi, te se škola iz Trnave morala preseliti u Lepoglavu, ali nakon 1695. ona je opet u Trnavi. Bogoslovnu školu u Lepoglavi obnovio je 1700. Gašpar Malečić. Sve su te škole trebale udžbenike i knjige koje su se tiskale u gradovima gdje su postojali sveučilišni studiji. Takvo je središte bilo i Trnava.

Nakon pada Pečuha (Strigonia, Ostrihom) u turske ruke – to su postigli sramotnom izdajom španjolske plaćeničke vojske – od 1543. do 1820. pečujski su nadbiskupi, kao prognanici, svoje sjedište našli u Trnavi, te je mala Trnava postala središte crkvenoga i prosvjetnoga djelovanja ne samo za Ugarsku nego i za druge zemlje: Austriju, Korušku, Hrvatsku i Slavoniju, i naravno: Slovačku i Češku. Među istaknutim nadbiskupima neka budu spomenuti oni koji su posebice vezani za hrvatsku kulturnu i političku prošlost: Antun Vrančić (+ 1573), Petar Pázmány (+1637), Leopold Kolonić (+1707), Emerik Esterházy (+ 1745), Aleksandar Rudnay (+1831). Već 1586. nastojao je Juraj Drašković, tada kaločki nadbiskup, dovesti u Trnavu oce Družbe Isusove, ali prvi uspjeh je postignut kad su 1615. isusovci otvorili školu i započeli ne samo prosvjetnu i vjersku nego i književnu djelatnost. Ta je djelatnost bila prekinuta borbama Bethlemovih protestanata, koji su progonili isusovce, a Marka Križevčanina s dvojicom isusovaca mučili i napokon ubili u Košicama. Tek 1635. Petar Pázmány, primas Ugarske, kardinal, pečujski nadbiskup u dogovoru s generalom isusovačkog reda Mutijem Vitelleschijem osniva sveučilište, te skromni grad Trnava postaje tada sveučilišnim gradom. U Trnavi su pod Pázmányjevim budnim okom humanističke nauke svršila braća Nikola i Petar Zrinski, nakon smrti svoga oca Jurja Zrinskoga. O Nikoli Zrinskom Sigetskom u Bratislavi 1738. i u Trnavi 1749. đaci su izvodili školsku predstavu A. Friza "Nicolai Zriny ad Szigetum victoria". O Nikoli Zrinskome je 1705. u Trnavi izašla knjiga koja veliča njegov herojski lik. O Nikoli Zrinskom, autoru mađarske *Adrijanske sirene*, koji je nastradao u borbi s veprom posmrtni je govor u Trnavi dao tiskati Ivan Kéry 1684. Od 1635. do 1777. kad sveučilište seli u Budim, Trnava je sjajna zvijezda na nebu prosvjete jednako za Slovake kao i za Čehe, Mađare ali i Hrvate.

Bratislava koja se latinski zove Posonium, u starijem hrvatskom jeziku Požun, dugo je vremena bio sjedište Hrvatsko-ugarskoga sabora. Od kad je tom gradu izdao zlatnu bulu kralj Matijaš Korvin, 1467. i kad je

osnovana Academia Istropolitana, Bratislava je postala važnim središtem kulturnog života ne samo Slovačke, nego i Mađarske i Hrvatske, budući da se u Požunu, Bratislavi, održavaju zajednički Hrvatsko-ugarski sabori od Mohačke bitke 1526. do 1848. godine.

I Trnava, kao sveučilišni grad, i Bratislava, Požun, kao političko središte, svoj kulturni procvat duguju ne samo školstvu nego i organiziranom tiskarstvu. O tiskarstvu u Trnavi napisana je veoma lijepa knjiga koja je prvenstveno katalog izdanja, a sastavio ju je Alojz Zelliger pod naslovom *Pantheon Tyrnaviense* i izdao u Trnavi 1931. Ta je knjiga polazište za svaki ozbiljniji rad o tiskanim knjigama u Trnavi. U knjizi *Pamiatke trnavskey univerzity*, koja je izdana kao spomenica o tristogodišnjici sveučilišta, o katehetskima knjigama tiskanima u Trnavi piše Jozef Szombath koji tvrdi da su u Trnavi tiskane tri jugoslavenske knjige s područja katehetike: navodi kod toga *Abekavicu i keršćanski nauk* Petra Kanizija iz 1634. kao prvu hrvatsku tiskanu knjigu u Trnavi, zatim latiničko i ćiriličko izdanje *Kratke Abekavice* (odnosno *Azbukvice*) i *Kratak keršćanski katoličanski nauk* Petra Kanizija (1696). Za ćiriličko izdanje tvrdi da je prva ćirilicom tiskana srpska knjiga. Autor nije znao da je u Ugarskoj i Slavoniji tada – među katoličkim hrvatskim stanovništvom u upotrebi bila i ćirilica i latinica. Ćirilička *Azbukvica* napisana je hrvatskim jezikom, ikavicom. Srbi ćiriličke knjige s kršćanskim i katoličanskim naukom nipošto ne bi uzimali u ruke. "Prema štampariji u Trnavi Srbi nisu bili raspoloženi, jer je bila u rukama jezuita, u koje se nije moglo imati poverenja zbog rimokatoličke propagande" tvrdi Života A. Mihailović u Katalogu retrospektivne izložbe *Srpska štampana knjiga 18. veka*. Autor posve zapostavlja da je 1702. i 1768. tiskan *Libellus alphabeticum*, u kojem je hrvatski (illyrico) i latinski tekst, ali navodi knjigu *Parvus Catechismus* A. Kanižlića iz 1772. Već prema podacima koje autor sam navodi, tu je već šest knjiga, sve su doduše hrvatske, jer pojam jugoslavenski nije postojao u XVII. i XVIII. stoljeću. Ćirilička slova za tiskaru u Trnavi dao je nabaviti 1681. Leopold Kolonić, a ta slova unose neke novine u tradicionalne oblike ćirilice kakva se upotrebljava u tiskarama Venecije i Rusije a razlikuju se i od franjevačke bosančice, te ona "prethode uvođenju građanske ćirilice u Rusiji Petra Velikoga" kako tvrdi Lazar Ćurčić. Ta slova sigurno nisu bila nabavljena ni u Veneciji ni u Rusiji.

Zelligerova knjiga već u svom bibliografskom opisu i popisu, koji nije potpun, daje drugačiju sliku o hrvatskom tisku u Trnavi. Prva hrvatska tiskana knjiga u Trnavi datira iz 1634. – to je Kanizijeva *Abekavica i keršćanski nauk*. Od te knjige pa do knjige *Imen knjižica za hasen ladanjskih škol* iz 1796. hrvatskim i latinskim jezikom tiskanih knjiga hrvatskih pisaca ima toliko da gotovo nema godine u kojoj nije izašla bar jedna

knjiga hrvatskoga autora. Prvi je hrvatski autor Ivan Kitonić de Kostajnica sa svojom knjigom *Directio Methodica processus iudicarii* iz 1619., a zatim je ista knjiga izašla još šest puta u Trnavi, a doživjela je još četiri izdanja u drugim tiskarskim središtima. Iz Zelligerova popisa u Trnavi tiskanih knjiga, od 1619. do 1800. možemo izbrojiti barem 70 knjiga hrvatskih autora. Prema podacima veoma dokumentiranog kataloga knjiga hrvatskih autora tiskanih na latinskom jeziku koji je sastavio Šime Jurić, u Trnavi je tiskano preko 100 knjiga hrvatskih autora koji su pisali latinskim jezikom. Velik broj čine povremena izdanja, udžbenici i priručnici namijenjeni studentima isusovačkih i pavlinskih učilišta. Latinskim jezikom svoje su knjige u Trnavi tiskali: Ivan Kitonić, Ivan Kéry, Franjo Zdelar, Krsto Pejkić, Nikola Benger, Kazimir Bedeković, Josip Mikoci, Sigismund Keglević, Mihovil Mijo Horvat, Beno Rogaćić, Josip Bartaković, Matija Purulić i drugi.

U Trnavi je 1712. izašla i knjiga *Bosna Captiva, sive Regnum et interitus Stephani ultimi Bosnae regis* Pavla Rittera Vitezovića; tu je izašla tiskom i *Elegia* posvećena Ruđeru Boškoviću prigodom njegova povratka u Rim, koju je ispjevao njegov zemljak i prijatelj Rajmund Kunić 1763. Ista je *Elegia*, iste godine, tiskana i u Beču. Boškovićeva knjiga *Theoremata ex Aristotelis philosophia* tiskana je u Trnavi 1755.

Od knjiga na hrvatskom jeziku, osim katekizama, posebnu pažnju zauzimaju *Bogoljubne pisme za probuditi u serdcau grišnika ljubav Božju i Marijansku*, tiskana 1736, bez oznake autora. Autor je Juraj Mulih. Od knjiga Antuna Kanižlića treba spomenuti *Bogoljubstvo na poštenje sv. Franceska Saverije* (1759); u Trnavi je više puta izdana njegova knjiga *Mala i svakom potribna bogoslovica*, koju "po broju izdanja nije dostigla nijedna vjerska ni svjetovna knjiga slavonske književnosti u osamnaestom stoljeću" (T. Matić). U Zelligerovu popisu označena je kao *Parvus Catechismus*. U Trnavi je tiskana i Kanižlićeva *Bogoljubnost molitvena* (1766) koja je postala omiljeni hrvatski molitvenik te je izašla u dva izdanja i u XIX. stoljeću. U Trnavi su izašla dva izdanja Krajačevićevih *Svetih evangelioma* (1694 i 1759).

Nakon ukidanja isusovačkog reda, i zatim raspuštanja pavlinskoga reda i preseljenja sveučilišta iz Trnave u Budim, 1777. tiskari u Trnavi imaju sve manje posla, a hrvatske se knjige više ne tiskaju u Trnavi. Zanimljivo je da je 1887. u Trnavi tiskana knjiga na slovačkom jeziku *Legenda čili Čítanie o swatych a wyvolených Božích*, koja je sastavljena prema *Životima svetaca* Franje Ivekovića. Autor slovačke knjige je Martin Kollar.

Dok je Trnava bila sveučilišni grad, bila je i središte tiskarstva. Kad je sveučilište preneseno u Budim, tiskare su imale sve manje posla, a i sve je manje autora koji su svoje knjige htjeli tiskati u Trnavi. Do 1777. na-

klada i broj tiskanih knjiga iz godine u godinu raste, te je prosječno tih godina tiskano godišnje dvadesetak knjiga; nakon 1777, pa sve do 1801. proizvodnja knjiga je prepolovljena.

Bratislava, Požun, Pressburg od vremena svoga procvata, kad je u tom gradu za kratko vrijeme djelovala Academia Istropolitana, bila je kao određena za procvat nove umjetnosti – tiskarstva. Čini se da su i prve slovačke inkunabule tiskane u Požunu; to su *Summula confessionis* iz 1477. i *Litterae indulgentiarum* iz 1480. Prva knjiga hrvatskog autora tiskana u Bratislavi jest *Prefationale missarum solemniium* Antuna Vrančića, tiskana 1563. Zanimljivo – i među posljednjim važnim knjigama tiskanim u Bratislavi, ali 1834. i opet je knjiga jednoga Vrančića, Fausta Vrančića. Te je godine ponovno tiskan njegov *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum - Rječnik pet najuglednijih europskih jezika*, knjigu je tiskao Josip Török de Ponor pod naslovom *Dictionarium pentaglottum*. Knjiga Andrije Dudića *De cometarum significantione commentariolus*, nakon što je bila tiskana u nekoliko europskih gradova u XVI. stoljeću (Basel, Kraków) tiskana je i u Bratislavi 1621. i ponovo 1629. 1629. tiskana je knjiga *Decreta synodi strigoniensis* Jurja Draškovića, koji je zajedno s Dudićem sudjelovao na Tridentskom koncilu, kad su imali zajedničke ideje o mnogim crkvenim pitanjima, ali su im se kasnije putovi razišli. Isusovac Nikola Krajačević tiskao je vjerojatno u Požunu svoju prvu, danas nepoznatu "slovensku knjižicu" (1628?); drugo izdanje njegovih *Molitvenih knjižica* tiskano je 1640. u Požunu. U Požunu je 1780. izašla knjižica *Navuk oko sadjenja, zaplodjenja verb*, a 1784. i jedna knjiga protiv ženske mode: to je knjiga Emanuela Rista *Delo iliti razlog sverhu škodlivosti ženskih moderceve (Mieder)*. Među najvrednija latinska djela tiskana u Bratislavi, koja spadaju među temeljna djela hrvatske kulture jesu: knjiga Nikole Bengera, pavlina, *Annalium eremicoenobiticorum ordinis fratrum eremitarum sancti Pauli Primi eremitaie* (1743), nastavak velike povijesti pavlinskog reda koju je na temelju Borkovićeve skupljene građe izdao Andrija Eggerer pod naslovom *Fragmen panis*, 1663. godine. Ivan Damjan u XVIII. stoljeću izdao je nekoliko polemičkih i teoloških knjiga na latinskom jeziku. Slijede: Adam Patačić, Mijo Horvat, Josip Sermage, Adam Bedeković, Pavao Ritter Vitezović (*Ungaria toga ed sago conspicua*, 1712), Nikola Škrlec. U knjigama Matije Bela, slovačkog historičara, našla su mjesto i pojedina djela hrvatskih latinskih pisaca (Juraj Utišenić, *Ritus explorandae veritatis per iuditium ferri candentis*, Pauli Gregorianczi, *Brevijarium rerum Hungaricarum*). U Bratislavi je izašla i knjiga Charlesa Du Cangea *Illyricum vetus et novum sive Historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae...* Za to se izdanje starao Josip Keglević, a tiskano je 1746. Stotinu godina kasnije u Požunu je nekoliko knjiga tiskao i Mirko Ožegović, boraveći kao hrvat-

ski zastupnik na Požunskom saboru. U Požunu je svoju kajkavsku dramu *Prvi i zadnji kip* dok je bio na školovanju tiskao Ljudevit Farkaš Vukotinić 1833. To su bile zadnje knjige hrvatskih autora koje su tiskane u Požunu, ali to je već u XIX. stoljeću.

U XIX. stoljeću udio slovačkih kulturnih radnika u društvenom, religioznom i političkom životu Hrvatske doista je golem: dosta je spomenuti Aleksandra Alagovića, zagrebačkog biskupa (1760-1837), Stjepana Moyzesa (1797-1869), profesora zagrebačke gimnazije i cenzora, branitelja hrvatskih interesa na Požunskom saboru 1847. Juraj Haulik (1788-1869) rođen je u Trnavi, bio je zagrebački biskup za vrijeme narodnog preporoda, postao je prvim zagrebačkim nadbiskupom, imenovan je kardinalom, osnivač je Gospodarskog društva u Zagrebu, te je bio njegov predsjednik. Bogoslav Šulek (1816-1895), rođenjem Slovak, djelovanjem posve svezan za hrvatsku društvenu i političku povijest, jedan je od vodećih hrvatskih filologa XIX. stoljeća. Autor je *Njemačko-hrvatskog rječnika* i *Hrvatsko-njemačko-talijanskog rječnika znanstvenog nazivlja*. Šulek je i politički pisac, autor je knjige *Hrvatsko-ugarski ustav, Naše pravice, Hrvatski ustav*. On je jezični stvaralac, popularizator znanosti, tvorac hrvatske znanstvene terminologije, kojoj se i danas vraćamo kao izvoru i poticaju za dobra terminološka rješenja.

Kad su 1844. hrvatski studenti Ljudevita Štura morali napustiti Bratislavu i vratiti se u svoju domovinu, pjevali su na rastanku:

Na dunajskom brehu bratia sa schádzajú:
Chorváti Slovákom, Slováci Chorvatom
ruky podávajú.

Literatura

- Škultéty, J., *Slováci a Chorvati, Sveslavenski zbornik*, Spomenica o tisuć-godišnjici hrvatskoga kraljevstva, Zagreb, 1930, str. 6-12.
- Pražák, A., *Mikuláš Šubić Zrinský a Slováci, Sveslavenski zbornik*, Zagreb, 1930, str. 56-78.
- Jurić, Š., *Opera scriptorum latinorum natione Croatarum usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita*. Tomus I, *Index alphabeticus* I-III, Zagreb, 1968; Tomus II, *Index systematicus*, Zagreb, 1971.
- Zelliger, A., *Pantheon Tyrnaviense*, Trnava 1931.
- Hegediš, A., *Ćirilске knjige i ćirilсka slova u Trnavi*, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, 26, 1, Novi Sad, 1978.
- Čurčić L., *Tobožnja unijatska štamparija u Trnavi*, u knjizi *Srpske knjige i srpski pisci 18. veka*, Novi Sad, 1988.

Jembrih, A., *Kratka azbukvica* (1696), "Vrela i prinosi" 17 (1987/88), str. 3–51.

*** *Pamiatke Trnavskej univerzity 1635-1777*, Trnava 1935.

*** *Trnava 1238-1938, vidala Rada mesta Trnavi*, Trnava 1938.

*** *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*, Zagreb, 1989.

*** *Isusovačka baština u Hrvata*, Zagreb, 1992.

*** *Srpska štampana knjiga 18. veka*, Katalog, Novi Sad, 1963.

SAŽETAK

TRNAVA, BRATISLAVA A CHORVÁTSKA KNIHA 17. A 18. STOROČIA

Trnava, stredisko jezuitského a pavlínskeho vysokého školstva, a Bratislava, sídlo Chorvátsko-uhorského snemu, sú mestá, ktoré v 17. a 18. storočí boli mocnými strediskami tlače a tlačiarstva severovýchodnej Európy. V Trnave sa vyškol'ovali mnohí chorvátski spisovatelia a niektorí sa stali učiteľ'mi na jezuitských a pavlínskych školách. V Trnave, oveľa viac ako v Bratislave, naši spisovatelia vydali veľ'ky počet svojich diel, písaných väčšinou latinčinou, ktorá v tej dobe na jezuitských školách prežívala svoj posledný vzlet. V Trnave sa tlačili knihy tiež v chorváčtine, latinkou a cyrilikou, určené pre čitateľ'ov – prevažne v oblasti jezuitskej a pavlínskej činnosti (Chorvátsko, Slavónia). Kým sa v Chorvátsku nezačali otvárať tlačiarne (Zagreb, Osijek, Varaždin), Trnava a Bratislava boli strediská chorvátskeho tlačiarstva a tým tieto mestá hrali veľ'mi dôležitú úlohu aj v kultúre chorvátskeho národa.